

**УСТОЙЧИВИ СРАВНЕНИЯ С КОМПАРАТУМ
НЕДОМЕСТИЦИРАН ЖИВОТИНСКИ ВИД
В БЪЛГАРСКИЯ И НОВОГРЪЦКИЯ ЕЗИК¹**

Марияна Карталова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**HABITUAL COLLOCATIONS WITH A COMPARATIVE PART
THAT DENOTES UNDOMESTICATED SPECIES
IN BULGARIAN AND IN MODERN GREEK**

Mariyana Kartalova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The subject of research in this article are habitual collocations with the component of a wild animal in two Indo-European languages – Bulgarian and Modern Greek. These phraseological units display the human ability to identify ourselves with the closest and best known objects and creatures around us every day. Under examination here are: the metaphoric image of the animal in a comparative aspect, the connotation it suggests, the semantics etc.

Key words: habitual collocations, animal, Bulgarian and Modern Greek languages, phraseological units

Фразеологичните словосъчетания са едни от най-ярките и характерни изразни средства на езика. Те се предават по традиция от поколение на поколение. Характеризират се с образност, емоционална и оценъчна експресивност. Интересна е и информацията, която носят фразеологизмите за мирогледа, въображението и нравствеността на българите и гърците в миналото. В тях проличава способността на народа да прави ценностни оценки за човешкото поведение и социални преценки за хора и явления от живота. Според Т. Бояджиев **„Овлабяването на фразеологията е критерий за цялостното**

¹ Настоящият доклад се осъществява благодарение на проект: Договор № МУ 13 ФЛФ 004 / 19.03.2013, финансиран от фонд „Научни изследвания“ при Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

познаване и усвояване както на чуждия, така и на родния език, условие за повишаване на езиковата култура“ (Бояджиев 2007: 299).

Поради богатството и разнообразието от устойчиви словосъчетания с различен характер можем да приемем, че фразеологичният фонд се състои от **ядро** (фразеологично ядро) и **периферия**, включваща спорни или гранични по характера си словосъчетания. В *ядрото на фразеологичния фонд* се включват устойчиви словосъчетания, които по традиция наричаме „фраземи“ или „фразеологизми“. При тях устойчивостта на синтактичната връзка задължително е съпроводена с експресивност, която произтича от цялостното преосмисляне на думите в словосъчетанието. Фраземите са съчетания с единна семантика, ярка образност, възпроизводимост и колективен характер. А във *фразеологичната периферия* влизат всички преходни устойчиви словосъчетания, които показват известна прилика с фразеологизмите (напр. образност, устойчивост на синтактичната връзка), но имат и специфични особености, които определят по-специалното им място в общата структура на фразеологичния фонд. Към периферията, освен описателните названия, пословиците и поговорките, крилатите фрази, цитатите, поздравите и пожеланията, отнасяме и устойчивите сравнения (УС) (срвн. Зидарова 2009: 271).

В областта на гръцката фразеология работят Х. Симеонидис и А. Анастасиади-Симеониди. В труда на Х. Симеонидис „Εἰσαγωγή στην ελληνική φρασεολογία“ („Увод в гръцката фразеология“) подробно е разгледана фразеологията – в нейния широк и тесен смисъл. Представени са ни и фразеологичните единици като част от езиковата система. А А. Анастасиади-Симеониди и Анг. Ефтимии обръщат внимание и на предаването на стереотипните изрази на чужд език, защото като част от културата и изразител на миросгледа на даден народ представляват трудност за „другите“, особено ако има отсъствие на аналогичен образ в другия език.

У нас за първи път значителна част от УС е представена в „Български притчи или пословици и характерни думи“, събрани от П. Р. Славейков, а в по-ново време – в „Българско-руски фразеологичен речник“ от Ал. Кошелев и М. Леонидова, „Фразеологичен речник на българския език“ (т. I и II) от К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. В теоретично отношение УС са слабо проучени в нашата езиковедска литература. На този факт специално внимание обръща една от най-активните изследователки на българската фразеология –

Веса Кювлиева-Мишайкова, която им посвещава и монографията „Устойчивите сравнения в българския език“, 1986 г.

Тя изказва несъгласие относно лексикографското представяне и интерпретирането на устойчиви сравнения от типа: *като вълк, като куче, като заек* и т.н. във „Фразеологичен речник на българския език“. Там сравненията от този тип са представени като многозначни, а според В. Кювлиева-Мишайкова това са: *„самостоятелни, а не многозначни устойчиви сравнения, което се мотивира от първия компонент, предизвикващ разни асоциации, тъй като съответства на различни характерни черти или прояви на избрания за сравнение обект“* (Кювлиева-Мишайкова 1986: 40). Сходно становище за УС е застъпено и от Ал. Кошелев и М. Леонидова в „Българско-руски фразеологичен речник“, от Ж. Николова-Гълъбова и К. Гълъбов в „Българско-немски фразеологичен речник“, от В. М. Мокиенко в „Славянская фразеология“ и др.

По приемлива и добре аргументирана ми се струва позицията, застъпена от В. Кювлиева-Мишайкова. Дори компараторът (предлогът *като*) и компаратумът (*образът*, с който се сравнява) да са еднакви в конструкцията, то признакът, приписван на образа, е различен. От своя страна, това изменя и семантиката на УС. Не бихме могли да твърдим, че сравнението *като заек*, съчетано с *бягам* и *страхлив*, е многозначно, защото двата признака предизвикват различни асоциации в съзнанието на човека. По-скоро това са отделни УС.

Кети Ничева, друга изтъкната изследователка на българската фразеология, не приема за фразеологични единици *„онези устойчиви сравнения, при които сравнението има за задача да разкрие значението на думата, която се сравнява чрез съпоставянето ѝ с общоизвестен предмет, широко познат, който притежава във висока степен качеството, съдържащо се в думата*, напр. *бял като сняг, черен като абанос, черен като катран, черен като въглен* и др.“ (Ничева 1987: 22).

Условно може да се говори за три съставни части на УС: **признак** (т.нар. *tertium comparationis*), който съдържа основанието на сравнението, и **образ** на УС (т.нар. *comparatum*). Функцията на връзка между двете части на сравнението се изпълнява от предлога **като** (*comparator*). Неговото участие в УС е постоянно, стандартно и всеобщо (срвн. Янев 2013: 46).

Обект на изследване в настоящата статия са устойчивите сравнения с компаратум недоместициран животински вид. В езиковедската литература се срещат и други терминологични

названия за тези сравнения – образни, фразеологизирани, традиционни, лексикализирани, но в последните години се е утвърдил терминът „устойчиви сравнения“.

Подобно съпоставително изследване между българския и новогръцкия език прави и Г. Брусева (2007). В статията си обръща внимание на семантиката и структурната организация в устойчивите сравнения с образ животно, като посочва и паралелите в двата езика. Стига до извода, че животните като най-близко намиращи се до човека и като част от битието му влизат в състава на голям брой устойчиви сравнения. Това се потвърждава и в изложението на настоящия текст.

Един от най-честите образи на сравненията се изгражда от лексикални единици, означаващи животни – диви и домашни, птици, насекоми, риби, влечуги. Устойчивите сравнения с компаратум див животински вид са една от най-многобройните групи, тъй като тук се включват животни, характерни и често срещани на Балканския полуостров – от типа на мечка, вълк, лисица, мишка, змия, различни видове птици и др.

Общият брой на УС с компонент недоместициран животински вид е 506². В двата изследвани езика съвпадат само 60 УС, в българския език са 217, а в новогръцкия език – 229. Ако включим и вариантноста, която се наблюдава при фразеологичните единици с компонент сърна, тигър и пор в новогръцкия език, броят на УС се увеличава.

Един от най-често срещаните зоокомпоненти в ролята на компаратум е **мечката**. С нея има сравнително голям брой УС и в двата езика. И в българския, и в новогръцкия език срещаме УС – **ям като мечка / τρώω σαν αρκούδα** и **ходя (вървя) като мечка / πάω σαν αρκούδα**. В българския език има само 3 УС, а в новогръцкия език – 16 УС. Едни от по-интересните примери в новогръцкия език са: **δυνατός σαν αρκούδα (силен като мечка)**³, **<είναι> χοντρός σαν αρκούδα** и **παχύς σαν αρκούδα (дебел / пълен като мечка)**, **τεράστιος σαν αρκούδα (голям / огромен като мечка)** и др. Тези примери са употребими в речевата практика на сегашното поколение българи, но

² Точният брой е взет от изготвения индекс към дипломната ми работа, която е на тема „Устойчивите сравнения с анималистичен компаратум в българския и новогръцкия език“, чийто научен ръководител беше доц. д-р Борян Янев.

³ Устойчивото сравнение **силен като мечка** е лексикографски регистрирано за пръв път от Борян Янев в книгата му „Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език“.

до тази година не бяха лексикографски регистрирани. На тях обръща специално внимание Борян Янев, който разглежда и сравненията като факт на речта. Мечката е пример за промяна на конотацията с течение на времето. Така образът на това животно, което е олицетворявало опасността и агресивността, се е превърнал в символ на добронамереността и симпатичната тромавост благодарение на анимационните филми, играчките за деца и др. Анализът на оценъчния характер на компонентите в УС налага извода, че животните и в двата изследвани езика не могат да се възприемат еднозначно като само положителни или отрицателни. Представителите на фауната, които влизат в подгрупата на дребните хищници и в УС изпълняват ролята на асоцииран образ, са вълкът, лисицата, порът и невестулката. Преобладават УС със зоокомпонент вълк и лисица.

При споменаването на думата **лисица** човек си представя комплексно всички качества на това животно (хитрост, лукавост, ловкост, прикритост и др.). Но няма как да се твърди, че при метафората (напр. Той е лисица) става пълно уподобяване и че съответното лице (елемент А или в УС *tertium comparationis*) му се приписват всички тези качества наведнъж. Конкретизирането на метафоричното изречение **Той / Тя е лисица** (<Αυτός> **είναι αλεπού**) зависи от ситуацията, контекста, в който се употребява. За да се тълкува това изречение правилно, трябва да се обърне внимание на по-широкия контекст. Откъснато от ситуацията, изречението би могло да означава: Той е хитър; Той е прикрит; Той е нечестен; Той е хищник; Той е рижав и т.н.

В двата езика съвпадат само две УС с компонент **лисица** (*обикалям като лисица – τριγυρνάω σαν αλεπού, хитър като лисица – повηρός σαν αλεπού*) и три УС с компаратум **вълк** (*гладен / гладувам като вълк – πεινασμένος / πεινάω σαν λύκος, ям като вълк – τρώω σαν λύκος*), което показва, че въпреки съседството на двете страни, общото историческо минало на двата народа и близостта им в битово отношение се наблюдават различия във фразеологичните им системи, държащи се на спецификите в миросгледа и културата на българите и гърците.

Друга интересна група е тази, която съдържа реалията **птица / птичка** или вид птица. Като цяло бихме могли да кажем, че птицата и в двата езика е символ на волността и свободата (напр. *свободен като птичка – ελεύθερος σαν πουλί, живеея като <волна> птичка - ζω σαν πουλί*), но не всички птици са натоварени с еднаква конотация.

Например със силно положителна конотация и в двата езика са **славоят** (диал. бюлбюльът) и **гълъбът** – напр. *нея като славей – κελαηδώ σαν αηδώνι, кротък като гълъбче* (само в българския език), *άσπρος (λευκός) σαν περιστέρι* – бял като гълъб⁴. Птиците, които и в двата изследвани езика носят изцяло пейоративно конотативно значение, са **кукумявката**, **кукувицата** и **паунът** – *сам / самичък като кукувица – μόνοσ σαν κούκος, живеея като кукувица – ζω σαν κούκος, надувам се като паун – καμαρώνω σαν παρώνι* и др. В новогръцкия език в ролята на comparatum най-вече влизат: **гълъбът**, **врабчето**, **кукумявката**, а и хиперонимът **птица / птичка**. Не се наблюдава разминаване в конотативните значения, които се носят от дадения анималистичен компонент.

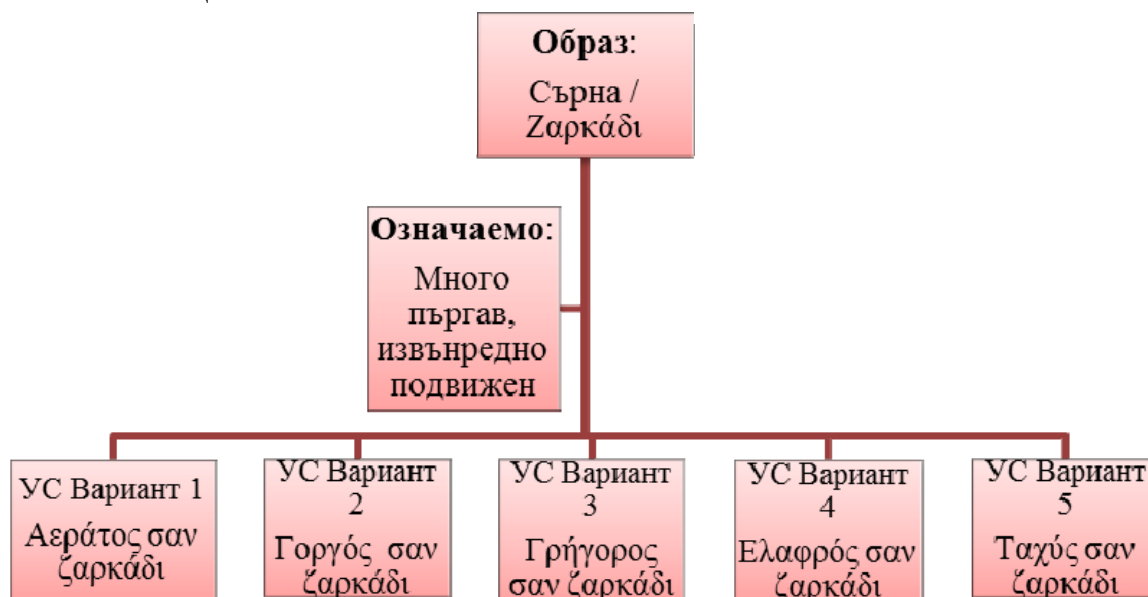
И в двата изследвани езика има сравнително малък брой устойчиви сравнения със зоокомпонент **маймуна**. Съвпада само едно УС – *хиля се като маймуна – γελάω σαν μαϊμού*. В древността „маймуна“ е било обидно прозвище, а самите животни са символизирани злост и грозота. В християнските представи маймуната се явява в отрицателна светлина като карикатура на човека и като животно, символизиращо пороците – суета, свидливост и поквара.

Към анализираната група отнасяме и насекомите. И в българския, и в новогръцкия език бълхата, въшката и кърлежът са изцяло носители на пейоративно значение. Това проличава от УС – *кривя се като бълха в тъпан, надувам се като въшка (καυχίεμαι σαν ψείρα), налитам като гладна въшка, живеея като кърлеж (ζω σαν τσιμπούρι), μπαίνω σαν ψύλλος στο πουκί* (букв. пр. влизам като бълха в кесията) и др. В новогръцкия език се среща фразеологизмът **ψόφια ψείρα**, който не отговаря на типичната схема на УС, липсва сравнителният предлог (comparator) и буквално се превежда *мъртва / умряла въшка*, но българският му семантичен еквивалент е *беден като църковна мишка*.

И в двата изследвани езика образите на **елена / ελάφι** и **сърната / ζαρκάδι** се определят като силно положителни. При УС *пъргав като сърна (сърничка)* се наблюдава вариантност. При нея става замяна на един или няколко компонента от УС, без да се нарушава значението. Образът, залегнал в основата на вариантите, е един и същ. Вариантността графично може да се представи по следния начин (вж. Табл. 1):

⁴ В българския език сравнението *бял като гълъб* е лексикографски регистрирано през 2013 г. от Борян Янев.

Таблица 1

В българския и новогръцкия език се откриват стереотипни представи, основани на **змията**, които са свързани с пиянство (пия / смуча като смок), студенина (студен като змия). В новогръцкото УС (пия като смок / πίνω σαν νερόφιδο) смокът е заменен от водна змия (νερόφιδο). Змията е символно животно с невероятна раздвоеност в оценката. В редица древни култури тя е схващана като олицетворение на подземния свят и царството на мъртвите. На преден план стои отрицателното у змията, например опасността от нейното ухапване, поради което унищожителите на змии, т.е. орелът, щъркелът, соколът, се превръщат в силно положителни образи.

Стереотипните представи, наложени в езика посредством животните, компоненти на УС, съвпадат в много висока степен и в двата езика. Пълна еквивалентност се наблюдава при зоокомпоненти като *гълъб – περιστέρι*, *гарга – κουρούνα*, *мравка – μυρμήγκι*, *папагал – παπαγάλος*, *славей – αηδώνι*, *елен – ελάφι*, *сърна – ζαρκάδι*, *лисица – αλεπού*, *вълк – λύκος* и др. Тези прилики в голяма степен се дължат на обективно наблюдаваните характеристики на животните, най-често особености на външния вид, начин на придвижване и т.н. и по-рядко на поведението им. Втората причина се корени във факта, че едни и същи отличителни черти и в двата езика се възприемат като най-типични, най-значими за съответното животно.

В българския език се забелязва съществуването на голям брой УС, при които значението на цялото УС е антонимично на първия компонент (*tertium comparationis*) на фразеологичната единица. Например:

прилича ми като на ат да носи зарзават – *изобщо не ми прилича*;

прилича ми като на свиня ботуши – *никак не ми прилича*;

прилича ми като на свиня звънец – *никак не ми прилича*;

прилича ми като на свиня обица – *никак не ми прилича*, и др.

Съществуването на подобни УС, а още повече осмислянето им с противоположното значение на първия компонент е доказателство, че УС трябва да се разглеждат като единно цяло, УС антоними се противопоставят на базата на цялостното значение, независимо дали в състава им присъстват компоненти с антонимно значение, или не.

Компонентите, които изграждат структурата на УС, играят важна роля както във формален, така и в семантичен план. В изграждането на структурата на УС участват компоненти, които принадлежат към различни части на речта. УС представлява комбинация от повече от един елемент или поне единият от тях задължително трябва да е пълнозначен. Най-широко разпространени сред УС са структури, състоящи се от два или повече пълнозначни компонента.

В ролята на сравнявана част (*tertium comparationis*) глаголът е най-честотният компонент, който се среща в структурата на УС и в двата изследвани езика. В значителна степен преобладават личните глаголни форми пред неличните. Висока честотност на употреба в новогръцкия език имат глаголите: βλέπω (гледам / виждам), ζω (живея), κοιμάμαι (спя), κοιτάζω (гледам), πάω (вървя / отивам), τρώω (ям), а в българския език – вървя / ходя, гледам, живея, надувам се, прилича ми.

УС със зоокомпонент в новогръцкия и българския език представляват единици със структурно-семантична устойчивост и възпроизводимост в готов вид, експресивност, дължаща се на частично преосмисляне на значението им, и семантика, която се определя от образа на животното.

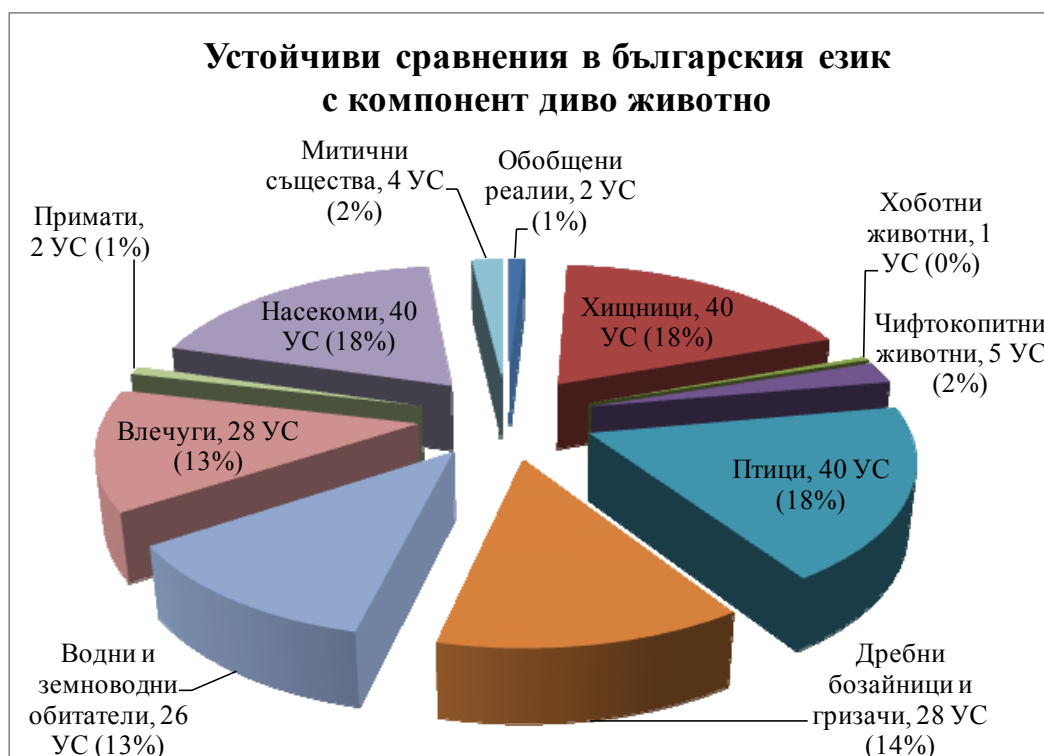
Съпоставителният анализ на характера и естеството на животните показва значителни прилики. От една страна, едни и същи образи се предпочитат и стават причина за генерирането на УС както в новогръцкия, така и в българския език. От друга страна, няма национално специфични образи основи на УС поради близостта на двете страни както по географско разположение, така и по отношение на културата, бита и менталитета. Значително по-рядко за образи на УС се привличат диви животни, насекоми, птици, риби и др. в сравнение с представителите от доместицирания животински вид.

Това е така поради склонността на човека да се отъждествява с най-близките и познати обекти от заобикалящата го действителност.

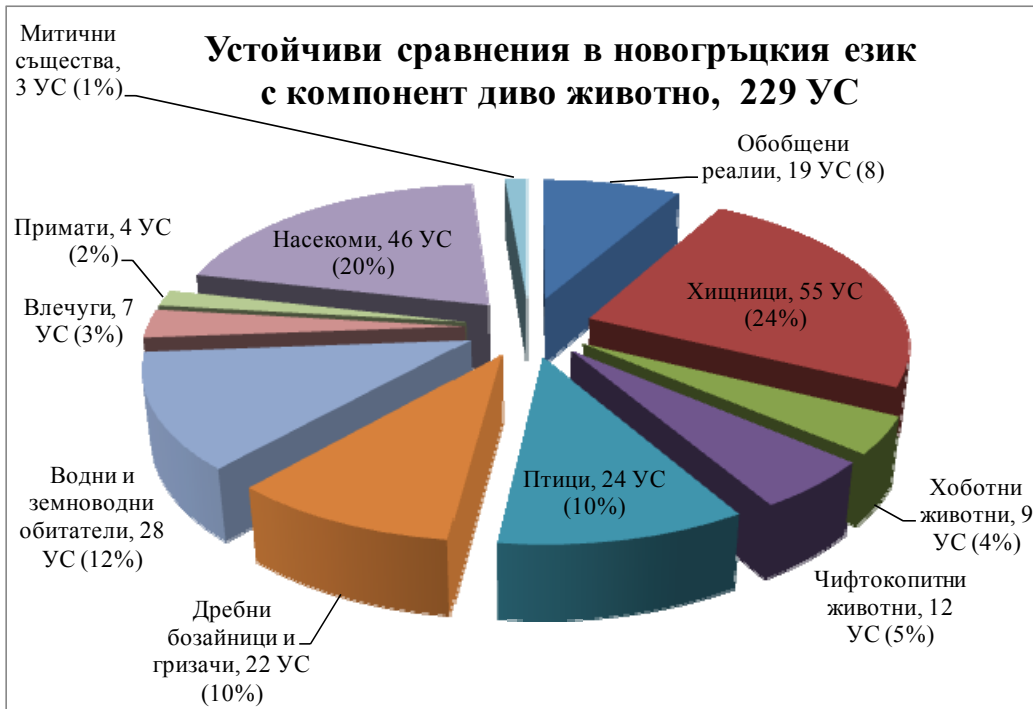
Съпоставката на стереотипните представи, свързани с анималистичните компоненти, показва удивителна прилика в двата изследвани езика, което се дължи предимно на това, че едни и същи характерни черти и в българския, и в новогръцкия език се възприемат като най-значими и типични за съответното животно и именно те се реализират в езика.

В диаграмите, които са разположени по-долу, е представен броят на устойчивите сравнения и тяхното процентно съотношение в двата езика:

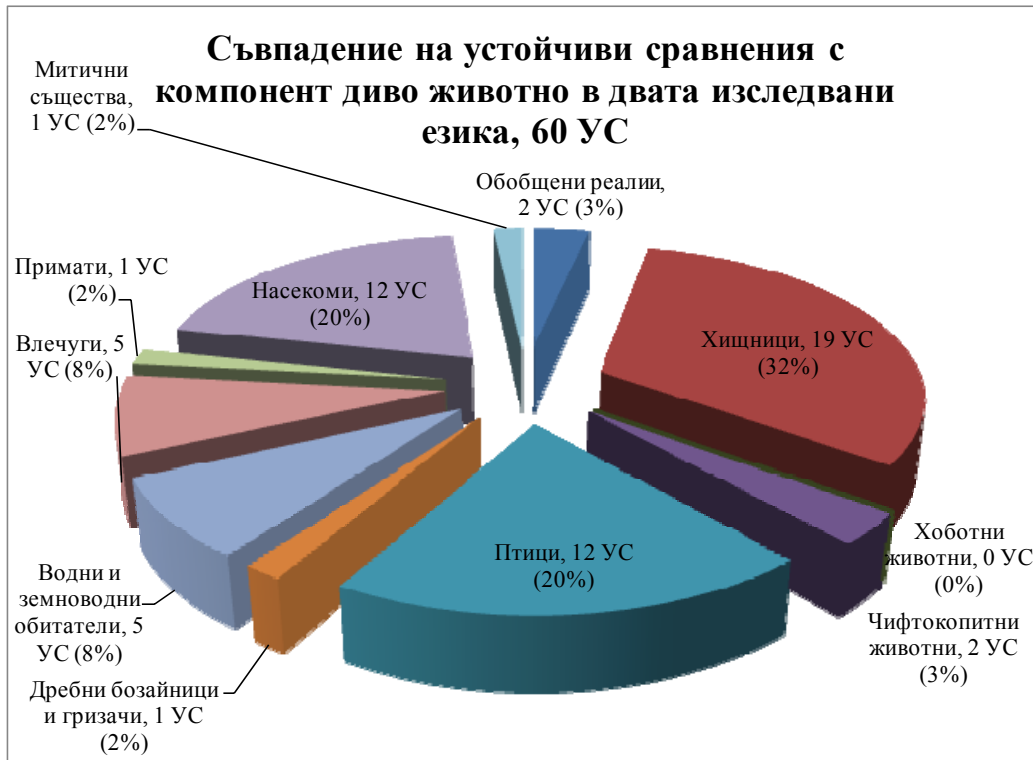
Приложение 1

Приложение 2

Приложение 3

ΛΙΤΕΡΑΤΟΥΡΑ

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α., Ευθυμίου, Α. 2006:** *Οι στερεότυπες εκφράσεις και η διδακτική της νέας ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκη, 2006.
- Бояджиев 2007:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: Анубис, 2007.
- Брусева 2010:** Брусева, Г. Η εικόνα του ανθρώπου όπως αντικατοπτρίζεται μέσα από τη σημασιολογία των φρασεολογικών μονάδων της βουλγαρικής και της νεοελληνικής γλώσσας /η ύλη βασίζεται στις φρασεολογικές μονάδες με κεντρικό στοιχείο την λέξη «ζώο»/.//*Втори конгрес на неоелинистите от Балканските страни „Новогръцкият език на Балканите през 21-ви век – проблеми на обучението, изследвания и перспективи“*. София: Нов български университет, 2010, 221 – 229.
- Зидарова 2009:** Зидарова, В. *Лексикология на съвременния български език*. Пловдив: Контекст, 2009.
- Кошелев, Леонидова 1974:** Кошелев, Ал., Леонидова, М. *Българско-руски фразеологичен речник*. София – Москва: Наука и изкуство – Русский язык, 1974.
- Кювлиева-Мишайкова 1986:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Устойчивите сравнения в българския език*. София: БАН, 1986.
- Мокиенко 1980:** Мокиенко, В. М. *Славянская фразеология*. Москва: Высшая школа, 1980.
- Николова-Гълъбова, Гълъбов 1977:** Николова-Гълъбова, Ж., Гълъбов, К. *Българско-немски фразеологичен речник*. София: Наука и изкуство, 1977.
- Ничева и кол. 1974 – 1975:** Ничева, К., Спасова-Μιχαήλoва, С., Чoлаκoва, К. *Фразеологичен речник на българския език*. т. I и II, София: БАН, 1974 – 1975.
- Ничева 1987:** Ничева, К. *Българска фразеология*. София: Наука и изкуство, 1987.
- Сυμεωνίδης 2000:** Συμεωνίδης, Χ. Π. *Εισαγωγή στην ελληνική φρασεολογία*. Θεσσαλονίκη: Κώδικας, 2000.
- Славейков 1972:** Славейков, П. Р. *Български притчи или пословици и характерни думи*. София: Български писател, 1972.
- Янев 2013:** Янев, Б. *Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.